

лик, бўлажак ўқитувчилар эътиборини жалғатиши; Web-технологиялар асосида таълим тизимида юзага келиши мумкин бўлган техник муаммолар; ўқитувчидан тезкор маслаҳат олишнинг даврий қобилияти; катта ёшдаги кишиларга эътибор қаратиш, ўсмир ва ёшларга таълим беришда самарадорликнинг пастлиги (2-жадвал).

Жадвал 2. Web-технологиялар асосида таълимнинг дидактик афзалликлари ва камчиликлари

Афзалликлари	Камчиликлари
Ўқитишнинг қулайлиги ва мослашувчанлиги, бўлажак ўқитувчиларнинг турли қатламларига ўргатиш қобилияти	Бўлажак ўқитувчилар ўртасида мустақил иш қобилиятининг йўқлиги туфайли самарадорликнинг пастлиги
Ўқишга индивидуал ёндашув, ўрганишнинг очиқлиги	Тўғридан-тўғри алоқа етишмаслиги, жонли мулоқот
Таълим ва касбий фаолиятни қамраб олиш, мартаба ўсиши	Таълим беришда самарадорликнинг пастлиги
Билим ва кўникмаларини баҳолашнинг объективлиги	Техник муаммолар, ахборотни бузиш
Ўз-ўзини англаши, билим кўникмаларини ривожлантириш, мотивациядан фойдаланиш	Норасмий шароитда ўрганишга эътибор бермаслик, жамоанинг етишмаслиги, ўқитувчи билан тушунмовчиликлар

Бундай камчиликларга Web-технологиялар асосида дидактик тизимида ишлаб чиқилган қатор муаммолар сабаб бўлмоқда: Web-технологиялар асосида ўқитиш учун аниқ психологик ва педагогик асос йўқлиги, фақат техник томонга йўналтирилганлиги, «Web-технологиялар асосида ўқитиш»ни психологик ва педагогик қўллаб-қувватлаш усулларининг етишмаслиги; ҳуқуқий муаммолар-масофадан ўқитиш учун меъёрий-ҳуқуқий базанинг ривожланмаганлиги, ихтисослаштирилган таълим муассасаларининг етарли эмаслиги; техник ва услубий муаммолар-турли хил усулларнинг мультимедиа воситалари: матн, чизмалар, анимация, товушлар, мусиқа, турли тиллар ёрдамида ахборотни идрок этиш ва ўзлаштиришнинг психологик қонуният-

ларини эътиборсиз қолдириш; услубий муаммолар, анъанавий ўқув материаллари, биринчи навбатда дарслик ва амалий қўлланмаларнинг электрон версияларини ишлаб чиқишнинг мураккаблиги.

Жамиятдаги иқтисодий ва ижтимоий-маданий жараёнларнинг динамикаси таълим соҳасидаги ўзгаришларга сабаб бўлади. Ахборот технологияларининг ривожланиши эса Web-технологиялар асосида ўқитиш ахборот ва компьютер технологиялари ёрдамида алоқа таъминланади [6].

Web-технологиялар асосида ўқитиш дунёда турли хил моделлар шаклида қўлланилади, аммо унинг асосий таркибий қисмлари виртуал ўқув материаллари ва коммуникациялар (мультимедиа материаллари, электрон дарсликлар, онлайн ва видеоконференциялар, Интернет ресурсларидан фойдаланиш ва бошқалар).

Демак, мустақил таълим методикасига асосланган Web-технологиялар асосида ўқитиш бир қатор афзаллик ва камчиликларга эга. Унинг ижобий томонлари орасида: мавжудлик, оммавий характер, таълимнинг очиқлиги, иш жойида ўқитиш имконияти, индивидуал ёндашув ва дарслар жадвалининг мослашувчанлиги, ўқув жараёнининг самарадорлиги, бўлажак ўқитувчининг ўзини ўзи англаши ва унинг билим қобилиятларини ривожлантириш имконияти.

Шу билан бирга, Web-технологиялар асосида ўқитиш бир қатор камчиликлар билан тавсифланади: бўлажак ўқитувчилар ўртасида мустақил иш қобилиятининг етишмаслиги, «жонли» мулоқотнинг етишмаслиги, жамоавий (айниқса асинхрон моделда), маълумотларнинг бузилиши эҳтимоли, ўқув жараёни иштирокчиларининг узоклиги сабабли тушунмовчиликлар туфайли паст самарадорлик. Умуман олганда, бир қатор ҳуқуқий, услубий ва психологик муаммоларга қарамай, Web-технологиялар асосида ўқитиш жуда самарали ва истиқболли. Мамлакатимизда уни янада ривожлантириш учун қуйидагилар зарур: услубий базани, Web-технологиялар асосида таълимнинг ташкилий ва бошқарув тузилмасини шакллантириш, норматив-ҳуқуқий аппаратни ишлаб чиқиш, анъанавий таълим тизими билан ҳамкорликда назарий, илмий ва психологик ёндашувларни ишлаб чиқиш, Web-технологиялар асосида таълимнинг моддий-техник базасини молиявий қўллаб-қувватлаш зарур.

Адабиётлар

1. Муслимов Н.А., Сайфуров Д.М., Усмонбоева М.Х., Тўраев А.Б./Web-технологиялар асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва амалиётга жорий этиш. – Тошкент: 2015. 5-б.
2. Везиров Т.Т. Дидактические возможности Web-технологий в педагогической деятельности учителя информатики//Материалы региональной научной конференции «Актуальные проблемы преподавания математики и информатики в школе и вузе». -Каракаевск: КЧГУ, 2006. -С. 116-117.
3. Дидактические основы комплексного использования средств обучения у учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы // под ред. Полат Е.С. - М.: АПН СССР, 1991. –С.74.
4. Ниматуллаев М.М. Подготовка учителей информатики в педвузе к использованию Web-технологий в профессиональной деятельности: Дисс. к.п.н: 13.00.02. -М.: 2002. –С.434.
5. Mambetnizayov M.T. Possibilities of using web-technologies in the learning process/ Academia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. Issue 5, May 2020. India. 737-740.
6. Maksetbay Torebekovich Mambetnizayov. (2021). Competence of computer science teachers in the use of Web technologies in their professional activities. Current Research Journal of Pedagogics (2767-3278), 2(05), 97-101.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Web-технологиялар асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигини такомиллаштиришнинг дидактик имкониятлари ва бу борадаги муаммоларни ўрганиш масаласи ўз аксини топган.

РЕЗЮМЕ. В статье отражены дидактические возможности совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей на основе Web-технологий и вопрос изучения проблем в связи с этим.

SUMMARY. The didactic possibilities of improving the professional training of future teachers based on Web-technologies and the issue of studying the problems in this regard are reflected in the article.

ТАҲЛИЛИЙ ФИКРЛАШ ВА МУАММОЛИ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Р.Р.Мамбеткаримов – ассистент ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: муаммоли таълим, муаммоли вазифа, интеллектуал, субъект, рухий ҳолат, технология, услуб, модел, фалсафа, жараён, ҳодиса.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемное задание, интеллектуал, предмет, состояние души, технология, метод, модель, философия, процесс, событие.

Key words: problem-based learning, problem-based task, intellectual, subject, state of mind, technology, method, model, philosophy, process, event.

Муаммоли таълимнинг асоси талабаларнинг ақлий фаолияти бўлиб, бу турдаги таълимни таҳлилий

фикрлашнинг турли жиҳатларини шакллантириш ва ривожлантириш учун имкон қадар кўпроқ қўллаш

мумкинлигини таъкидлаш мумкин. Муаммони ўрганиш методологияси «муаммо», «муаммолик», «муаммоли вазият», «ўқув муаммоси», «проблемазация», «муаммоли вазифа» каби баъзи бир қатор тушунчаларга асосланган. Юқоридаги барча тушунчалар учун бошланғич атама «муаммо» - аниқ ёки яширин қарама-қаршилиқни ўз ичига олганлиги сабабли ҳал қилишни, изланишни талаб қиладиган савол ёки топшириқ. «Муаммолик» тушунчаси муаммоли ва ноаниқ хусусиятларни, сифатни акс эттиради ва аниқ ёки яширин шаклда ўқув мақсадларига эришиш жараёнида қийинчиликлар мавжудлигига далил сифатида кўзга ташланади. «Муаммолик»ни муайян муаммоли вазифада батафсил баён этилган таълим фаолиятидаги муаммоларни шакллантириш ва очиш жараёни деб тушуниш керак. Сўнги ўн йилликлар ичида жамиятдаги ўзгаришлар педагогика олий таълимини инсонпарварлаштириш, унинг компетентлик парадигмасига ўтиши учун асос бўлди. Ушбу ўтиш, бир томондан, янги педагогик технологияларни лойиҳалаштириш учун мақсадли жараёни белгилаш, ҳамда атрофимиздаги дунёни билишнинг юқори даражасини таъминлайди.

Мамлакатимизда ва бутун дунёдаги ижтимоий ўзгаришларнинг динамикаси, шунингдек, замонавий жамиятни ривожлантириш жараёнига инновацияларни кенг жорий этиш педагогика олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган талабалар учун профессионал лаёқатларни шакллантирилганлигига нисбатан янги талабларни белгилаб беради. Уларнинг фундаментал ва услубий тайёргарлиги, ривожланган самарали фикрлаш, таҳлилий фикрлашда кўникмалар ва юқори ахборот маданияти долзарб аҳамият касб этмоқда.

Таҳлилий фикрлаш учун кенг қўлланиладиган ва энг кўп талаб қилинадиган педагогик технологиялардан бири муаммоли таълимдир. Олий таълим муассасалари ўқитувчилари таълим жараёнида муаммоли таълим технологиясидан фойдаланиш ва хусусан, гуманитар фанларни ўрганиш муҳимлигини тушунадилар [1:412]. Улар муаммоли таълим олиш учун махсус яратилган муаммоли вазиятларда назарий ва амалий муаммоларни ҳал қилиш жараёнида талабаларнинг таҳлилий фикрлашни ривожлантириш учун янги билимларга эга бўлишига асосланади.

Муаммоли таълим технологиясининг моҳияти ўқув жараёнини ташкил этишда олий таълим муассасалари талабаларида таҳлилий фикрлашни ривожлантириш учун маълумот тайёр шаклда берилмаслиги билан изоҳланади. Бунинг ўрнига, ўқитувчи махсус муаммоли вазиятни ташкил қилади, уларга маълум бир вазифани кўяди, бунинг учун талабалар муайян мустақил изланишни олиб бориш керак. Бундай изланиш фаолияти натижасида янги билим, қобилият ва кўникмалар ҳосил бўлиб, улар кўпроқ теранлик, мустақамлик, онглик билан ажралиб туради. Бундан ташқари, талабаларнинг билим олишга бўлган фаоллиги, қизиқувчанлик, билимдонлик, ижодий фикрлаш ва бошқа фикрлаш билан боғлиқ шахсий муҳим фазилатлари ҳам ривожланади.

Ҳозирги вақтда муаммоли таълим – бу ўқитувчи ўқув машғулотларида муаммоли вазиятларни яратадиган ва кейинчалик талабаларни уларни ҳал қилишида таҳлилий фикрлаш учун мустақил фаолиятни ташкил этадиган, натижада касбий билим, кўникма ва малакаларнинг ижодий ўзлаштирилиши асосида таҳлилий фикрлашни ривожлантиришга олиб келадиган таълими ташкил этади.

Талабаларнинг таҳлилий фикрлашларини ривожлантириш тушунчаси доирасида олий таълим муассасаларининг талабаларини ўқитиш амалиётида уни амалга ошириш учун бир нечта турли ёндашувлар мавжуд.

Бир қатор олимларнинг фикрига кўра, муаммоли таълими ўрганиш бу ўқув вазифасини ташкил этиш, ундаги муаммони шакллантириш, талабаларга ушбу муаммони ечишда ёрдам бериш, олган билимларини текшириш ва мустақамлаш бўйича ҳаракатлар мажмуидир дея кўрсатиб ўтади [2:77]. Муаммоли таълимда талабалар турли даражадаги мураккабликдаги муаммоларни ҳал қилишда, ўзлари учун таҳлилий фикрлашда билим ва услубларни ўзлаштириб, ижодий қобилиятларини шакллантириши ва ривожлантиришига ишонади. Бинобарин, ўқитувчи томонидан амалда тадбиқ этилаётган қадриятли ва шахсга йўналтирилган ёндашувлар энг долзарб ҳисобланади деб таъкидлаб айтишга бўлади.

Таълим жараёнида талабаларга мустақил фикрлашни талаб қиладиган мураккаб саволларни бериб, таҳлилий фикрлаш орқали янги билимларни олиш ғояси узок вақт давомида хориж дидактикаси ва фалсафасида илдиз отган ва Сократнинг фалсафий қарашларида, Ф.Аквинский, Ф.Бекон ва И.Кантнинг фикрлари мужассамланган асарларига бориб тақалади. Файласуфлар асарларида тайёр билимларни «ёдлаш»дан бош тортиш ғоясини ишлаб чиқдилар, улар субъектнинг билимларни ўрганишдаги фаоллиги тўғрисидаги қарашларга қарши турдилар. Бу XX аср бошларида дидактикада мустақил ёндашувларнинг шаклланишига ҳисса қўшди, масалан, лаборатория машғулоти услуби, табиатшунослиқни ўқитиш техникаси, шунингдек эвристик, экспериментал-эвристик, лаборатория-эвристик ва бошқалар шулар жумласидандир.

Кўпгина ўқитувчиларнинг фикрларига кўра, бу услублар тадқиқот таълимига асосланади. Улар унинг моҳиятини ўқувчиларнинг ақлий билиш фаолиятини фаоллаштириш, уларнинг ижодий қобилиятларини намоён этиш, шахснинг мотивацион қобилигига кучли таъсир кўрсатиш ва бу орқали таълим жараёнига қизиқишлари учун шарт-шароитларни яратишда кўрадилар.

XX асрда АҚШ илм фани доирасида муаммоли таълим бўйича иккита асосий ёндашув шаклланади. Биринчиси, прагматизм фалсафасининг асосчиси бўлган ўқитувчи ва психолог Д.Дьюи ғоялари бўлган. У ўзининг педагогик қарашларида эмпиризм асосчиси, инсон атрофдаги олам ҳақидаги маълумотларнинг асоси фақат билимни тасдиқловчи ёки рад этувчи унинг эмпирик фаолияти бўлиши мумкин деб ҳисоблаган Ф.Бекон нуқтаи назарини такрорлади. Д.Дьюи, шунингдек, амалий ҳаракатларсиз инсоннинг билимлари фақат тахминлар бўлиб қолишига ишонч ҳосил қилди, яъни ўқув жараёни ўқув-амалий йўналишга эга бўлган талабаларнинг мустақил фаолиятига асосланган бўлиши керак. Унинг мактабида ўқув машғулоти ўқувчиларнинг амалий ўйин фаолиятига асосланган эди, аммо у яхлит концепцияни яратолмади ва муаммоли таълимнинг назарий асослари фақат ўтган асрнинг ўрталарида амалга оширилди.

Иккинчи ёндашув бихевиоризм тамойилларига асосланади – бу Америка психологиясидаги тенденция мураккаб психик жараёнларни, шу жумладан ўрганишни ҳам, рағбатга нисбатан ҳулқ-атвор реакциясига, яъни ташқи муҳитнинг организмга таъсирига боғлайди. Шу тариқа, америкалик педагог-назариячи Уилям Бертон, таълим бериш жараёнини инсоннинг аввалги тажрибасини янги рағбатга реакцияларнинг ўзгариши билан боғлиқ оддий ўзгариш сифатида тақдим этди. Шу билан бирга, У.Бертон назариянинг ўқув жараёнидаги ролига камроқ қиймат берилган, ташқи муҳитнинг ўқувчининг фикрлаш қобилиятига таъсири аҳамиясиз қолдирилган.

Муаммоли таълимнинг кўплаб замонавий хорижий олимлар тавсифи орқали берилган умумий

тушунчалари замирида америкалик ўқитувчи ва психолог, тахлилий фикрлаш соҳаси мутахассиси Ж.Брунернинг қарашлари ётади. У билим олиш учун ўқувчиларнинг ижодий фикрлашлари аҳамиятини таъкидлайди. Бунинг учун олинган янги билимларнинг ташкиллаштирилиши ва тузилишига эътибор қаратиш лозим. Шу билан бирга, янги назариялар аввалги назариялардаги камчиликлардан халос бўлиш учун Д.Дюи ва У.Бертоннинг қарашларини қайта кўриб чиқади. Масалан, замонавий хорижий олимлар муаммоли масалаларни ҳал қилишда ўқитувчининг роли муҳимлигига эътибор беришади ёки ўқувчиларнинг индивидуаллашган фаолиятдан фарқли ўлароқ, муаммоли вазиятни кўриб чиқишда жамоавий саъй-ҳаракатларни биринчи ўринга қўядилар.

Ҳозирги вақтда фалсафа ва педагогика бўйича инглиз тилидаги адабиётларда problem solving problem based learning, learning-by-discovery ва бошқалар ишлатилади. Бундай «муаммоли йўналтирилган таълим»нинг мақсади талабаларга фанларни ўрганишда мослашувчан билимларни, муаммоларни ҳал қилишнинг самарали кўникмаларини, ўз-ўзини бошқаришни ўрганишни, ички мотивацияни, шунингдек, таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ҳамкорлик қилиш ва ўзаро мулоқот қилиш кўникмаларини шакллантириш орқали тахлилий фикрлашда ёрдам беришдир [3:234]. Шу нуқтаи назардан, муаммоли йўналтирилган таълим фаол таълимнинг бир тури сифатида қаралади.

Бундан ташқари, муаммоли ўрганиш, анъанавий билим олиш билан солиштирганда, бир қатор афзалликларга эга, айнан:

❖ *Мантиқий, ижодий, диалектик фикрлашга ёрдам беради;*

❖ *Ўқув материалларини янада аниқроқ қилади, объектив билимларни шахсий фикрлашда ишонилган нарсаларга айланишига ёрдам беради;*

❖ *Талабаларни ижобий рағбатлантиради, яъни уларни билим олишга қизиқтиради, тобора мураккаб мақсадларни белгилашда ифодаланган даъволарнинг даражасини оширади, интеллектуал мамнуниятни бошдан кечиртиришга, ўз қобилиятлари ва имкониятларига ишонч туйғусини шакллантиришга ёрдам беради;*

❖ *«Анъанавий» йўл билан олинган билимларга нисбатан мустақкам билимларни шакллантиришга ёрдам беради.*

Билимнинг мустақкамлиги нафақат талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигининг намоён бўлиши билан таъминланади, балки психологик сабабларга ҳам эга. Муаммони ҳал қилишда талаба тадқиқотчиликка киришади ва муайян интеллектуал ҳаракатларни амалга оширади. Муайян вақт давомида ҳал этилмаслиги ва шунинг учун ўрганиш жараёнига доимий қайтиш,

муаммони ҳал этишга қаратилган концентрация фақат тайёр билим ўзлаштирилувчи анъанавий таълим билан солиштирганда янада мустақкам билим, кўникма ва қобилиятларни шакллантиради.

Бироқ, муаммоли таълимда ижобий томонлардан ташқари, айрим камчиликларни ҳам таъкидлаш керак. Улардан энг муҳими, муаммоли вазифани ҳал қилишда, ўрганувчининг ўқув жараёнида қийинчиликларга дуч келиши, ўқув ҳолатини енгилуш учун кўпроқ вақт ва куч кераклиги, яъни тахлил қилиш, ўйлаш, ҳал қилиш учун анъанавий таълим шаклига нисбатан кўпроқ вақт талаб этилишидир.

Муаммоли таълимнинг бошқа муҳим камчиликлари ўқитувчининг юқори педагогик маҳоратига ва муаммоли вазифаларни ишлаб чиқиш учун қаттагина вақтга эга бўлишга бўлган талаблардир.

Муаммоли таълимда бир нечта мустақил босқичлар аниқланиши мумкин:

- ❖ муаммоли вазиятга кириш;
- ❖ тахлил қилиш билан муаммоли вазиятни ўрганиш;
- ❖ гипотезаларни олға суриш, уларнинг далиллари ва текшируви;
- ❖ муаммоли вазифани ҳал қилишнинг тўғрилигини яқуний назорат қилиш.

Шунга ўхшаш босқичлар умуман инсоннинг ақлий фаолиятида мавжуд бўлиб, фикрлаш даставвал одамда қийинчиликларни бошдан кечирадиган уни фақатгина уларнинг моҳиятини шакллантириш ва уларни енгилуш шароитларини англаш орқали енгилуш мумкин бўлган қандайдир муаммоли вазиятни ечишга асосланганлиги ҳақида мулоҳаза ҳисобланади. Шу билан бирга, ҳар қандай вазият ҳам муаммоли бўлавермаслигини таъкидлаш керак. Бунга у фақат субъект билан ўзаро алоқага киришиб, унинг онгида унинг билимлари, маънолари, мақсадларига мувофиқ равишда таъсирлашгач эришади.

Муаммоли вазиятда ҳар доим бундай номувофиқлик мавжудлигига кўпинча бу субъектнинг мақсадлари ва ҳаракат услублари билан боғлиқ. Вазият таркибидаги қарама-қаршиликлар унинг мураккаблиги туфайли кучайиши мумкин, чунки унда кўплаб элементлар ва уларнинг ўзаро муносабатлари, этишмаслиги ёки аксинча, маълумотларнинг зичлиги, вазиятда юз берадиган ўзгаришларнинг динамикаси ва бошқалар мавжуд.

Умумлаштириб айтганда муаммоли характерни акс эттирувчи ушбу мураккаб вазиятлар барча ижтимоий жараёнларни, шу жумладан таълимни ҳам ўз ичига олади. Шунинг эса тутиш керакки, вазиятдаги ноаниқликнинг асоси унинг турли жиҳатлари ва турли хил комбинацияларида бўлиши мумкин, бу эса турли хил муаммоларни келтириб чиқаради ва бу ўта муҳимдир.

Адабиётлар

1. Анисимов, О. С. Основы методологического мышления. / О.С.Анисимов. – Москва : Внешторгизд., 1989. –С. 412.
2. Антонов, В. И. Управление информационными ресурсами как важнейший фактор стабильности развития военных вузов / В. И. Антонов, В. К. Золотухин, Д. Н. Воробьев. // Военная мысль. 2009. №7 – С. 77–84.
3. Cottrell, S. Critical Thinking Skills. Developing Effective Analysis and Argument / Cottrell Stella. ISBN-13: 978-1-4039-9685-5 – Palgrave Macmillan. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2005. –Р. 234.
4. Большой энциклопедический словарь. -Москва: "Советская энциклопедия", 1993. – С.1632, 1064.

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада тахлилий фикрлаш ва муаммоли таълимни ривожлантиришда замонавий таълим масалалари кенг тахлил қилинган ҳолда, тахлилий фикрлаш ва муаммоли таълим усулларининг ўзига хос томонлари, унинг асосий мезонлари кўрсатиб ҳар томонлама тахлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье всесторонне проанализированы современные образовательные проблемы развития аналитического мышления и проблемного обучения, показаны особенности методов аналитического мышления и проблемного обучения, его основные критерии.

SUMMARY. In this article, modern educational issues in the development of analytical thinking and problem-based education are comprehensively analyzed, showing the specific aspects of analytical thinking and problem-based education methods, and its main criteria.